

Негодяєва С.А.. Реставрація архетипу батька в рецепції Ярослава Мельника (на матеріалі повісті „Телефонуй мені, говори зі мною”) // Вісник Луган. нац. пед. ун.-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 4 (263). – С.160-167.

УДК 821. 163.2 – 1.09+929 Мельник

С.А. Негодяєва

РЕСТАВРАЦІЯ АРХЕТИПУ БАТЬКА В РЕЦЕПЦІЇ ЯРОСЛАВА МЕЛЬНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ „ТЕЛЕФОНУЙ МЕНІ, ГОВОРИ ЗІ МНОЮ”)

На сьогодні поняття „емігрантська” або „діаспорна” українська література стирає межі етнічних, культурологічних, соціальних чинників, тяжіючи до глобалізації людського буття. І „повернення” на Україну Ярослава Мельника, літературного критика, європейського масштабу прозаїка в рідному україномовному амплуа не випадкове: спочатку журнал „Київська Русь” друкує його повість „Рояльна кімната”, потім „Кур ер Кривбасу” – повість „Телефонуй мені, говори зі мною” [1] (саме вона і стала об’єктом нашої розвідки). У 2012 р. видавництво „Темпора” видає книгу його прози під тією ж назвою. У рецензії до цього видання дуже влучно зазначив Ігор Котик: „В моїй суб’єктивній ієрархії книжкою року є збірка „Телефонуй мені, говори зі мною” Ярослава Мельника. Можна сказати – відкриття року. Адже це перша прозова книжка автора українською мовою. Подібної метафізичної прози у вітчизняному письменстві обмаль – традиційно українські прозаїки стоять по коліна в соціальному багні, а тут з’явився хтось, чие перо підноситься над тимчасовим”.

У жовтні 2012 р. книга „Телефонуй мені, говори зі мною” увійшла в п’ятірку кращих книг року премії „Книги року ВВС-2012”. Анотація видавництва одразу спровокувала майбутню долю читабельності номінованої книги: „Ярослава Мельника, людину химерної долі, закордонна критика називає містиком і неосимволістом, одним із найбільш таємничих письменників свого покоління.

У книзі прози цього українського письменника, який мешкає в Литві, читач зіткнеться з гіпнотичним зсувом знайомої нам щоденної реальності, завдяки якому стає можливим духовне звільнення й вихід – через катарсис – в іншу, „паралельну” реальність...

Інтелектуальна насиченість сюрреалістичної прози Ярослава Мельника дозволяє вийти на відображення архетипів Батька, Бога, Матері, Вітчизни.

Прикметні риси повістей та оповідань Ярослава Мельника – напружений сюжет, тонкість психологічного аналізу та рідкісна в наш час „класична” завершеність форми” [2].

„Людиною лісу” назвав себе автор в інтерв’ю В. Панченкову, натякаючи на відвертість, щирість і загальнолюдську філософію власних творів, хоча європейська критика неодноразово відзначала подібність між сюжетами українсько-литовського Я. Мельника й українсько-американського Ю. Тарнавського.

Микола Ільницький на презентації в книгарні „Є” відзначав перегук між оповіданнями Ярослава Мельника і Михайла Яцкова, Андрій Дрозд звернув увагу на паралель між одним оповіданням митця й фільмом „Загадкова історія Бенджаміна Баттона”, знятим за однойменним оповіданням Ф. С. Фітцджеральда, а литовські та французькі критики у своїх рецензіях вказували на спорідненість творчості Я. Мельника з прозою Кафки, Борхеса, Кортасара.

Незвичайний містичний сюжет і напружена психологічна оповідь повісті „Телефонуй мені, говори зі мною” відродили в критичній та літературознавчій думках дискусію про традиційність і постмодерність сучасної епіки, „він пише страшно: таке враження, що ти у чиємусь сні, і боїшся прокинутися, бо сон може виявитися твоїм власним” (Світлана Пиркало).

Аналізуючи доробок Ярослава Мельника, за мету даної роботи поставили осмислення естетичної природи, художньої специфіки архетипу Батька. Спробуємо довести, що архетипно-символічне образотворення стало усвідомленою домінантою стильової манери письменника. Саме про це неодноразово стверджував автор: „Кажуть, що мої твори здатні викликати в деяких читачів прострацію. Або катарсис. Так, мене не дуже цікавлять буденні стани і думки, які переживає людина. Мене цікавлять „стани на межі”, обличчям до вічного, до вічних питань, в яких тільки і виявляється людський дух. Чим стає людина, якщо вона переступає межі того, що ми домовилися називати „людиною”...

Справа в тому, що я працюю з архетипами. Майже в кожному моєму творі (повторю слова критиків) велику роль грає метафора (привіт Миколі Рябчуку) і символ. Якщо вдається дати голос архетипу – це магічно діє на читача. Вже не кажу, що сам автор тоді просто зникає” [3].

У нашому житті дія архетипів розгортається в часі крізь низку певних послідовних подій, явищ. Сьогодні відчута глибока потреба розуміння цієї категорії, породженої сучасними дискурсами постмодерної літератури, що правомірно претендує на важливий інструментарій сучасної естетики в поглядах В. Агеевої, О. Астаф’єва, Т. Бовсунівської, Я. Голобородька, Т. Гундорової, М. Кодака, Н. Копистянської, А. Ткаченка та інших. Архетипи є основою творчості та сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв’язку різних епох і взаєморозуміння людей. Інакше кажучи, архетипи – це форма без власного змісту (відбиток), яка організовує та спрямовує психічні процеси.

Динамічний феномен літературознавчої категорії архетипу зазнав різних трактувань у світовій філософській думці. За К. Г. Юнгом, це – „несвідомий зміст, який змінюється, коли він стає усвідомленим і сприйнятним, і використовує фарби індивідуальної свідомості, в якій він проявляється” [4, с. 174]. Визначення елементу тексту як архетипу залежить від колективної та індивідуальної авторсько-читацьких установок. Асоціативна основа цієї категорії визначає його принципову невичерпність, пов’язану з психологічно-генетичною пам’яттю, антропологією носія певної культурної спільноти. І архетипні візії Ярослава Мельника, безперечно, невід’ємні від поглядів сучасних українців.

Науковці різних галузей тлумачать архетип як проформу, прототип, первинну форму пізніших утворень [5, с. 56]; як „інваріантну структуру, що пронизує всю історію розвитку об’єктивного світу і має символічний характер” (Н. Мотрич) [6, с. 119]; універсальні прообрази, проформи поведінки і мислення, система установок і реакцій, що визначає життя людини, як „сталі схеми колективного позасвідомого” (К. Юнг) [7, с. 126]; „схеми людського духу” (П. Флоренський); як зв’язки між уявленнями, враженнями, образами, що переходять від покоління до покоління (М. Холодная) [8, с. 242]; психоповедінкові константи колективного позасвідомого (Е. Нейман); повторюваний образ-символ індивідуального і водночас загального досвіду (Н. Фрай), прототип, проформу, первообраз, прадавню категорію-філософему (Н. Слухай) [9, с. 110].

Традиційний архетип Батька демонструє загальне ставлення до чоловіків – Бог, Спаситель, Сакральний король, Мудрий старець (волхв), Закон, Деспот та ін. Автор звертає увагу на родинному призначенні цього архетипу. І Ярослав Мельник не порушує традиційності в трактуванні цієї категорії. Хоча, сюжет повісті ніби реставрує його – архетип батька-учителя, захисника, який в епоху технократії позбавив багатьох дітей справжнього тепла та любові, маскуючись материнськими легендами про батька-героя, льотчика, космонавта, розвідника тощо.

Сучасне родинне життя (у творі на прикладі трьох поколінь: батька, сина та онуків) вільне в праві вибору, матеріально забезпечене, проте позбавлене справжнього батьківського спілкування, любові, розуміння, традицій, від яких відвернув їх соціальний устрій. Письменник в наративній перспективі героя відтворює кризу комунікативних зв’язків людей. Наратор-сформований середнього віку чоловік на ім’я Сергій – особливий тип героя, який переживає світоглядну та психологічну кризу, і його світоглядні опозиції нівелюються за рахунок прогресу в розвитку свідомості.

Оповідь головного персонажа, побудована на катарсисних процесах усвідомлення власної ідентичності, спроможності, значущості в цьому світі, розповідає нам трагедію батька та сина: батько-винахідник придумав електронний прилад, який після його смерті намагався

„надолужити” згаяний за роботою час вербального спілкування з сином. Трагедійність ситуації підсилюють ментальні ознаки зруйнованого українцями патріархату: „Тато – це було ім’я: ім’я, і більше нічого. Коли він давав мені гроші, коли невміло жалів, а то і сам невміло злився, дратувався мною, він для мене як існував?... Зайвими були всі ті почуття, які я по черзі відчував до нього: то незрозумілу жалість, то роздратування, то примирення, то сором... Але коли у зв’язку з переїздом в інше місто я розлучився з ним (тому що реальної людини вже не було поруч) – я полегшено зітхнув... Батько ніби перестав існувати для мене: і я полегшено зітхнув... Мені не треба було батька...

Мати – це було щось зовсім інше. Вона була іншого виміру, зліплена з іншої стихії. Вона навіть говорила більше, ніж батько: і навіть повчала. Але я тільки посміхався. Я втомлювався від матері, але вона не відбирала мене у себе. Я її не боявся... Як можна було боятися свого батька? Який залишив мене „на самого себе”, який не наказував, не засуджував, був вічно доброзичливий... Він любив мене? Любов його була якоюсь мовчазною, неіснуючою. Він ніколи „гаряче не цікавився” моїми справами. Так, вірив мені, вірив у мене. Він був спокійний за мене! І дивився на мене, на моє життя здалеку: зі свого куточка. Мовчки: так що я не відчував того погляду...” [1, с. 4].

Уведення до оповіді марень, снів, уявних і безпосередніх розмов з батьком по телефону та написання листів йому, які той, імовірно, і не читав, поступово стирають портрет батька як реальної постаті. Саме в цей момент, пройшовши шлях від підліткового віку до власного батьківства, Сергій став усвідомлювати власну потребу хоча б у спілкуванні з батьком, якого не бачив майже 20 років.

Комунікативний перегук між поколіннями моделюється автором філологічним потенціалом безадресатних телефонних штампів, кліше, на зразок: „Привіт”, „Як справи?”, „Усе буде добре”, „Як себе почуваш?”, „Як родина?”, „Як здоров’я?”, „Обов’язково зустрінемося”, „Завершу справи і...”, „Головне, що ми є один в одного...”, закладених до електронного пристрою-батька, які поступово замінили обом синівсько-батьківські стосунки. Ця підміна спровокувала не лише психічні розлади й вагання Сергія, але й зародило бажання негайно розшукати батька, бо жалюгідне почуття сирицтва породило зневіру в собі.

Авторська потуга реставрувати архетипний образ батька сформулювала традиційний потяг архетипу сина – ідентифікувати себе з корінням предків. Цей провідний екзистенційний мотив пошуку тотожності з самим собою, усвідомлення особистої унікальності, розуміння того, ким людина є насправді, призводить Сергія до переосмислення постаті батька в його житті: „Раніше не існуюче відчуття якоїсь особливої близькості з ним раз у раз змінювалося у мене почуттям роздратування: батько був і тим, хто став для мене надто реальним – я тепер витрачав на нього стільки нервів і часу (раніше ми з дружиною взагалі про нього майже не говорили) – і в той же час якоюсь

примарною, ворожою мені силою, що загрожувала перекинути мені основу, на якій я стояв...

Коли я втомлювався від життя (не „взагалі”, а „від життя”) – а з віком я все більше втомлювався, – я раптом змінював гнів по відношенню до батька на милість. Раніше я не знав, що таке самотність. Але тепер усе частіше бували хвилини, коли хотілося відчутти себе не одним: ні, не так, як я відчував себе з Люсею, дітьми. По-іншому. Зачинившись у спальні, я розмовляв зі своїм батьком” [1, с. 22].

Закономірно романтична, не позбавлена фантастики кінцівка повісті стверджує: людині необхідна система орієнтацій в оточуючому світі, особистий погляд на природу і суспільство, а також об’єкт, у відданості якому людина бачить своє майбуття. І цим об’єктом завжди для Сина опосередковано чи безпосередньо був Батько. Фройдівський комплекс небажаної, неулюбленої дитини закономірно призвів до Юнгівівської архетипної розв’язки: після тривалого марного лікування в психіатричній лікарні Сергій вирішує нарешті розшукати батька. Проте, двадцятирічна могила Анатолія Бондаренка (який був смертельно хворим на рак), скупа інформація з його архівної справи, сусідів, згадки учня Дубова про померлого, екскурсія до батьківської лабораторії, розмова сам на сам з „електронним батьком” нарешті створює власний міф-легенду про Батька як реальну постать.

Зітканий в уяві Сергія колаж-портрет батька нарешті дає втрачену ще в дитинстві основу, на якій стоїть незалежно від віку справжня Людина: „Ваш батько був дивною людиною. Його ніхто до кінця не знав. Хоча зверху він здавався доступним і простим. Він був людиною ідеї. Таких уже більше немає.” [1, с. 34]; „... Він просто не зміг розгорнутись на повну потужність. У своїх можливостях, даних йому Богом, він був не та людина, рядовий електронник, до якого всі звикли. Він – це було те, що він міг. Я це зрозумів це за два роки роботи з ним. Його мозок працював якось особливо. Ми були виконавцями конкретних завдань, а він...” [1, с. 34]; „Тільки геній міг додуматись до такого...” [1, с. 35]; „... Ваш батько постарався, щоб доказів не було. Щоб ви ніколи не дізналися точно, що його немає на цьому світі. Все було передбачено програмою, навіть те, що рано чи пізно ви знайдете його могилу. Ніхто, до речі, не бачив його мертвим. Усе зроблено, щоб ви вірили в його смерть... Він любив вас” [1, с. 35].

Безперечно, індивідуально-авторська картина світу повісті Ярослава Мельника „Телефонуй мені, говори зі мною”, що виявляє типологічну схожість із творчістю письменників епохи постмодерну, проголошує найголовнішу аксіологічну цінність – Любов – домінуючою рушійною силою суспільства, запорукою гармонійного світовідчуття. Ця категорія, якщо вона справжня, не має дефініції часу. І філологічний потік закодованих в електронній програмі фраз „Телефонуй мені, говори зі мною”, „Я все життя любив тільки тебе одного”, „Ми є один у одного”

в уяві Сергія нарешті набули адресата – Батько-Син – і ствердили парадоксальну аксіому життя: починаєш цінувати, утративши.

Архетипи закарбовані генетично і є психологічним корінням містичних ірраціональних рушійних сил життєдіяльності нації, є основою етнічної, національно притаманної віри-релігії, яка, як ніщо інше, найбільш повно відображує душу народу. І дитяче „У мене є Батько – він схвалить або осудить мене, підкаже, підтримає, дасть віру... У мене є небо над головою...” [1, с. 4]. промовисто трансформується в християнську чесноту. З упевненістю можна стверджувати, що світобачення концепту любові в епічній інтерпретації Ярослава Мельника як прояв християнської чесноти – провідна риса індивідуального стилю письменника, яка в авторській рецепції намагається протидіяти хаосу сьогодення.

А „ідея, парадокс, філософема – рушії Мельникової прози. Такого в українській надміру ліричній літературі майже не пишуть. Маємо прекрасний зразок того, як інтелектуальний порух перетворюється на сповнений філософічності й водночас не переобтяжений мікросвіт. Завдяки цьому вмінню тексти Мельника – художня проза, а не філософські трактати. Мельник володіє магією змішування складників у потрібній пропорції: по пучці містицизму, філософськості, детективності, еротики, і жодному з цих інгредієнтів не вдається задомінувати” [3] створюють авторсько-читацький катарсис.

Отже, проведений нами аналіз архетипу Батька в повісті Ярослава Мельника „Телефонуй мені, говори зі мною” дав можливість пояснити ментальну традиційність у зображенні цього образу, як то: вшанування старшого покоління, недовіра і підозрілість до всього невідомого; знецінення родинних авторитетів; емоційність, почуттєвість, естетизм, кордоцентризм; значущість традиційних родинних цінностей тощо. Архетип Батька в рецепції автора виступив як: добрий приклад дітям, хазяїн родини, розум сім'ї, авторитет, вихователь, охоронець, опора своїх дітей, фізична та духовна сила сім'ї, віра, любов, генетичне коріння.

Безперечно, розвідка не охоплює всіх аспектів проблеми, хоча засвідчує збереження основної, базової структури психоаналітичного складу українського етносу та виявлення основних глибинних символіко-архетипних детермінант української ментальності в літературознавчому просторі. Дослідження допоможе поглибити уявлення про авторський індивідуальний стиль Ярослава Мельника, який увібрав у себе як людські риси самого автора, так і головні риси нашої епохи глобалізації.

Список використаної літератури

- 1. Мельник Я.** Телефонуй мені, говори зі мною : повість / Ярослав Мельник // Кур'єр Кривбасу. – 2012. – № 266/267. – С.3-37.
- 2. Мельник Я.** Телефонуй мені, говори зі мною: Оповідання, повісті, роман / Ярослав Мельник. – К.: Темпора, 2012. – 345 с.
- 3. Панченко В.** Ярослав Мельник: „Я є людина лісу” [Електронний ресурс] / Володимир Панченко. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/05/11/rozmova-z->

[batkom/">ЛітАкцент](#) 4. Юнг К.Г. Алхімія снов / К. Г. Юнг. – СПб, 1997. – 352 с. 5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд., стер / О. С. Ахматова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 605 с. 6. Мотрич Н. А. Архетип слова в украинской культуре / Н. А. Мотрич // Язык и культура. – 1997. – № 3. – С. 119–122. 7. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 133–150. 8. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – С.Пб.: Питер, 2002. – 272 с. 9. Слухай Н. В. Етноконцепти і міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н.В. Слухай. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2005. – 167 с.

С.А. Негодяева. Реставрація архетипу батька в реценції Ярослава Мельника (на матеріалі повісті „Телефонуй мені, говори зі мною”).

У статті осмислюється естетична природа, художня специфіка архетипу Батька, який став усвідомленою домінантою стильової манери Ярослава Мельника. Дослідження, побудоване на розгляді повісті „Телефонуй мені, говори зі мною”, дало можливість пояснити символіко-архетипну детермінанту української ментальності в літературознавчому контексті.

Ключові слова: Ярослав Мельник, архетип Батька, традиційність, віра, любов як аксіологічні цінності.

С.А. Негодяева. Реставрация архетипа отца в реценции Ярослава Мельника (на материале повести „Звони мне, говори со мной”).

В статье осмысливается эстетическая природа, художественная специфика архетипа Отца, который стал осознанной доминантой стиливого мастерства Ярослава Мельника. Исследование, построенное на анализе повести „Звони мне, говори со мной”, дало возможность объяснить символическо-архетипную детерминанту украинской ментальности в литературоведческом контексте.

Ключевые слова: Ярослав Мельник, архетип Отца, традиционность, вера, любовь как аксиологические ценности.

S.A. Negodiayeva. Restoration of father archetype in the reception of Yaroslav Melnik (on basis of the narrative „Call me, talk to me”)

The work considers aesthetical nature, feature peculiarity of archetype of the Father, who appeared the perceived dominant of Yaroslav Melnik's style mastery. Research built onto the analysis of the narrative „Call me, talk to me” (Zvoni mnie, govori so mnoi) gave an opportunity to explain the symbolic and archetype dominant of the Ukrainian mentality in the literary context.

Key words: Yaroslav Malnik, archetype of the Father, traditionality, faith, love as axiological values.

